

UNA ETIMOLOGIA MÉS ANTIGA PER A MORVEDRE

ERNEST QUEROL PUIG

L'etimologia comunment acceptada per a Morvedre (<MÜRUM VETEREM) ens planteja, si més no, dos grans interrogants que tractarem en els dos primers epígrafs:

- 1r.-Com una Ū llarga llatina dóna o en Morvedre.
- 2n.-El fet que aparega de manera sobtada.

Posteriorment comentarem els noms que ha rebut aquesta ciutat i proposarem una etimologia diferent. Finalment, farem una reflexió sobre la metodologia de recerca toponímica.

1. *Una evolució fonètica dubtosa*

Respecte al primer punt, Coromines justifica en l'Onomasticon, en l'article Morvedre, (On.: V, 412, 37) que degut a la fonètica àrab "la u sonava o davant la r". També en l'article sobre *Mura* (On.: V, 426, 9) torna a recórrer a la influència de l'àrab per explicar aquest mateix canvi i dóna justament com a exemples *Morvedre*, *Mortitx*, *Morei* etc. I, finalment, ens remet a l'article sobre *Morens*.

Com se sap, el sistema vocàlic de l'àrab està basat només en tres fonemes (/a/, /i/, /u/) i els corresponents al·lòfons. Si considerem les tendències peninsulars respecte al fonema /u/, que és el que ens planteja dubtes, sabem que quan en àrab es realitzava com al·lòfon [o], en contextos velars i faringals, ha donat en català o

(v. Nadal i Prats 1982:238). Però aquest no és el cas atés que la *m* és bilabial i la *r* alveolar.

Per tant, difícilment podem justificar el canvi d'Ū a *o*, ni per l'evolució habitual des del llatí vulgar —que ja ni s'arriba a proposar— ni per la influència de l'àrab.

Per si fossen poques aquestes raons, l'explicació de Coromines també ens sembla dubtosa per diferents motius. En primer lloc, la justificació per influència de l'àrab sembla excessiva en un poble de la Ribagorça com *Morens*, encara que escriu que hi ha arabismes de noms de lloc a l'entorn (*Miravet*, *Coll de Safó* i *Magarrofes*). El que és clar és que tots els topònims esmentats en el primer paràgraf (*Morvedre*, *Mortitx*, *Morei*) poden fer referència al relleu. Respecte al *Morens* de l'alta vall de Camprodon (On.: V, 398, 50-52) en la primera menció antiga del 962 "es refereix a la carena de la serralada que parteix entre Morens i la Vall conflentina de Prats de Balaguer". A aquest topònim se li atribueix una altra etimologia diferent a la del primer, quan molt possiblement en tinguen la mateixa, igual que el "Serrat de murénsas" del terme de Jújols.

En canvi, per a l'etimologia de Morella, en què l'influx de l'àrab podria ser versemblant, una de les propostes que fa Coromines (On.: V, 398, 4-7) és que vinga de MOLA i afirma:

"Descartem també que *morella* sigui derivat de MŪRUS 'muralla' o de *morro*. Ja s'hi oposa la fonètica: és *mo-* (no *mu-*) i és *-r-* simple constant, des dels orígens, en les abundoses mencions medievals."

Aquesta argumentació, doncs, contrasta amb la que vèiem respecte a l'etimologia de *Morvedre*. Tant *Morella* com *Morvedre* tenen muralles, estan en zona àrab i les dues ciutats tenen els primers sons dels seus topònims començats amb MOR. Per quina raó, doncs, se'ls proposen ètims diferents? Per què no es proposa per a *Morvedre* que vinga de MOLA o per a *Morella* que vinga de MŪRUS?

En segon lloc, com ja avançàvem, tots els topònims que comentem tenen en comú un lexema *mor-*. De la lectura de tots els articles de l'Onomasticon de paraules començades amb MOR- i MUR- que fan referència a l'altura observem que Coromines sol optar per etimologies llatines, l'única excepció la trobem en l'article sobre *Morrano* (On.: V, 405, 45-49) on llegim:

"Que MURR- ja existia i era productiu en etapa ibèrica, en tenim proves d'aquell temps, en inscrrs., ultra les que ja indiquem en DECAt., s.v.*morro*."

Però l'inconvenient més gran és que en la resta de casos proposa justificacions *ad hoc* sense cap unitat argumentativa i fins i tot contradictòries. Considerem que el fet de tractar els topònims per separat impedeix establir lligams que, per exemple, emprant el mètode de seguir camps lèxics derivats d'una *base* ens fa veure la unitat d'un conjunt semàntic i ens dóna pistes per a la seua interpretació, fet que evita, doncs, la disparitat de criteris que comentem. És el mètode que nosaltres hem seguit en diferents comunicacions i articles Querol (1996a, 1996b, 1997 i 1999) i que resumim sumàriament a continuació.

Considerant les aportacions de diferents autors —especialment Flutre (1957) i Dauzat (1971)—, hem arribat a la conclusió que els mateixos exemples que Coromines (On.: V, 412, 37) dona en l'article Morvedre podrien justificar-se com a procedents de la base indoeuropea *MOR que té un significat d'accident de relleu.

Vegem si la documentació ens aporta alguna llum per a justificar aquesta hipòtesi. Bru i Vidal (1986: 271) en fa una replega molt completa de la qual podem extreure que:

-MOR-: també apareix als documents de fora vila.

-MUR-: Sembla lògica llatina i és tradicional als documents oficials de la ciutat de València i de la Cancelleria Reial. És pròpia dels documents de fora de la vila.

-El 1401 apareix MORVEDRA en català oriental. La *o* fins i tot es manté en aquest dialecte, encara que és en una data molt primerenca.

-La *o* es documenta en castellà, cartes aragoneses, mapes francesos, diccionaris i compendis històrics de segle XIV-XIX

-També trobem vacil·lacions entre *o/ u* en un mateix text.

La documentació, doncs, ens mostra que l'alternança de grafies és una constant. Aquest mateix fet el podem observar en les referències que tenim de Morella (Querol 1996a):

Mur-	(segle XI)
Mur-	(segle XI)
Maur-	(segle XI)
Maur-	(segle XI)
Mor-	(1117)
Mor-	(1119)
Mur-	(1129)
Mor-	(1157)
Mor-	(1224)
Mor-	(1232)
Mor-	(1233)
Maur-	(1234)

Tenim, doncs, tres possibilitats: *mur-* és un dels lexemes més antics i ja no torna a aparèixer més enllà del 1129. Després és sempre *mor-*, fins al 1234, amb el fet significatiu que amb un any de diferència aparega la forma diftongada que no és la que ens ha pervingut, tot i ser posterior, i que no la tornàvem a trobar des del segle XI.

2. *Una aparició sobtada*

El segon gran interrogant que avançàvem en començar la comunicació era l'aparició sobtada de l'etimologia acceptada generalment. Pierre Guichard (1976: 129-130) considera que no és problemàtic admetre que el nom **Sagunt va perdurar fins la invasió musulmana** perquè tenim dues aparicions en cròniques del 788-89 i del 929. Aquest autor conclou que el nou nom de Morvedre degué difondre's entre el començament del segle X i mitjans del segle XI. I assenyala que la profunda degradació de la civilització urbana va provocar que la ciutat no tingués prou importància per arribar a ésser seu episcopal a finals de l'imperi romà. Aquest estanca-ment urbà va durar dels segles VIII al X. Guichard (1976: 130) continua dient:

“Durante tan prolongada decadencia no se perdió el antiguo nombre de la urbe romana, pero en ausencia de un núcleo urbano importante, **pasó probablemente a designar más corrientemente el antiguo término de la capital**, muy extenso, puesto que incluía a los términos actuales de todos los pueblos vecinos (Gilet, Petrés, Albalat, Segart, Estivella, Torres Torres, Alfara, Algimia, y toda la zona conocida hasta ahora bajo el nombre de Vall de Segó, con Faura, Benifairó, Quart, Quartell y Benavites).”

Santiago Bru i Vidal considera que és ben difícil afirmar que *Saguntum* desaparegués en l'època visigòtica, en aquest sentit, està d'acord amb Mateu i Llopis (1983: 365) que abans del 1088 ja no es troba en la documentació. Transcrivim les paraules de Bru (1986: 260-261):

“És, per tant, més fàcil creure que el SAGVNTUM llatí anà oblidant-se a partir de les invasions islàmiques, iniciades les quals hi ha un silenci documental d'uns dos segles en què Sagunt no apareix nomenat per ninguna. Potser perquè la població estaria enrunada, o perquè havia perdut el seu valor estratègic, en ser totalment dominada la costa valenciana pels invasors i tindre un relatiu període «de pau», o de «descans» —i qui sap si l'abandó més o menys forçat— fins la consolidació dels *umaiya* en el Xarq al-Andalus o regió mediterrània de l'antiga Hispania.”

Tanmateix, no deixa de sorprendre'ns aquesta aparició d'un nou topònim que conviu amb l'antic. Aquest fet ens fa preguntar sobre la durada d'aquesta doble denominació o sobre l'especialització en els referents d'aquests dos topònims.

Ens sembla que l'explicació del canvi de denominació de la ciutat ha de venir de l'abast que havien tingut els topònims de *Saguntum* i de *Morvedre*. El que sabem és que *Saguntum* va designar l'antic terme de la capital i que és la denominació que ens ha pervingut fins a l'oficialització el 1868 del nom *Sagunto* a la ciutat: *Vall de Segó, Segont*. Bru (1984: 95) afirma sobre Sagunt “ha viscut enquistada a través del temps en la denominació tòpica de les Valls o Valletes...” i aporta documentació dels anys 1347, 1571, 1580 i 1612.

3. *Molts de noms per a una ciutat*

Martí Bonafé (1996: 39) considera que parlar del territori *Arse-Saguntum* en l'antiguitat resulta extremadament difícil, perquè encara que les mencions a la ciutat són nombroses, no ho són les referides al seu entorn més immediat. *Saguntum* com a ciutat és la que prima en els relats de la guerra entre cartaginesos i romans.

Remetem a Santiago (1990) i al capítol IV.2 de la tesi doctoral de Martí Bonafé per a un estat de la qüestió sobre el nom de la ciutat. Nosaltres, degut a la manca d'espai, només ens centrem en el topònim *Morvedre* i en les relacions amb els altres topònims.

Martí Bonafé accepta que *Arse* siga el topònim ibèric de la ciutat. Però considerar el caràcter ibèric d'*Arse* xoca amb els arguments esgrimits en les fonts escrites clàssiques per a explicar els seus orígens, és a dir, la interpretació com a colònia greco-llatina.

Com ja apunta Aranegui, la proposta de Santiago (1990:129) és creure que la doble denominació *Arse-Saguntum* correspondria a dos nuclis de població diferents, un junt al mar i l'altre al tossal proper (*Arse*):

“...quizá por la creciente importancia comercial de la ciudad, el nombre del barrio portuario se impondría y acabaría desplazando al de la parte alta, de modo que en las fuentes escritas en griego sólo la recoge Ptolomeo y en las escritas en latín no es nunca mencionada.”

Santiago (1994: 51-52) cita Aranegui (1993: 38s) per a comentar el testimoni numismàtic que des del segle II a. C. testimonia la doble toponímia *Arse-Saguntum*:

“podría ser considerado por sí solo una evidencia de la realidad de una comunidad colonial en el entorno de la ciudad ibérica, sino que «es más plausible que esta ciudad tenga dos nombres, uno indígena y otro debido a las circunstancias históricas que la caracterizan» (p.40). De modo que, los dos nombres de la ciudad, atestiguados sucesivamente en la numismática local, el ibérico de *Arse* (desde finales del siglo III a. C.) y el latino de *Saguntum* (deducible del etnónimo *Saguntinorum* y asociado al primero desde el último tercio del siglo II a. C.) responderían simplemente a una estrategia, orquestada por Roma, en su necesidad de justificar una guerra que le dio la hegemonía en el Mediterráneo occidental, y aceptada de buen grado por la comunidad ibérica, que vería de esta manera fortalecidos sus intereses.”

Santiago (1990 i 1994), doncs, mostra el tractament ideològic de la història que fan aquestes fonts relacionant-lo amb un artifici polític interessat per a mostrar la doble “perfidia” d'Anníbal per no haver respectat una suposada colònia grega ni els límits de l'Ebre. Vegem el segon article de Santiago (1994: 55) on escriu:

“En el caso que nos ocupa no hay propiamente un cambio de nombre, sino que un nuevo nombre, en latín, se suma al nombre ibérico de la

ciudad. Pero no se trata de un topónimo de etimología clara, sino de un nombre latino absolutamente opaco, que, en todo caso, incorpora una de las formas *Sag-* / *Seg-* que aparecen en otros topónimos latinos peninsulares. ¿No sería lógico esperar que con la leyenda del doble origen, éste se viera reflejado en la doble toponímia y, en consecuencia, que una de las formas evocase el origen griego y la otra el itálico? La forma *Saguntum* podría haberse forjado a partir de la vieja designación toponímica Σαίγανθα/ Σαίγανθη, para evocar el origen griego, y, para el itálico, el topónimo ibérico *Arse* condicionaría la elección de *Ardea*."

El plom d'Empúries que estudia Santiago (1990 i 1994) conté el primer testimoni, i únic fins aleshores, del nom grec més antic (segles VI-V a. C.) Σαίγανθα de l'assentament indígena que després els romans anomenaren *Saguntum*. I també hi apareix l'ètnic Σαίγανθηιον. En Santiago (1990: 123) llegim:

"La forma Ζάκανθα (como posteriormente Ζάκυνθος) sería una remodelación políticamente interesada en crear una atmósfera de culpabilidad cartaginesa, por el hecho de que Aníbal no hubiese respetado una supuesta colonia griega aliada de Roma."

La legenda de Zacyntho com heroi epònim de Sagunt alhora que de la illa homònima del mar Jònic reforça encara més aquest estratagema.

Recorrem novament a Santiago (1990: 135):

"Una base importante para esta ampliación, quizá el factor determinante, lo suministrará sin duda el nombre ibérico de ARSE, que desde el s.II a. C. aparece en los epígrafes de las acuñaciones saguntinas: al igual que antes se había reformado el antiguo nombre griego de la ciudad para apoyar un pretendido origen helénico de ella, ahora se invoca el nombre de una legendaria ciudad del Lacio, Ardea, cuyo parecido fonético con ARSE da base para sostener este segundo parentesco itálico de Sagunto. La integración dentro de la leyenda de Eneas se ve en esta segunda versión reforzada por la mención de Dauno, legendario rey de los Rútulos, a quien Virgilio presenta como padre de Turno, héroe itálico que rivaliza con Eneas."

L'autora també estudia el cas de *Rhoda* que té en comú una encunyació monetar que, degut al poc coneixement del dialecte de la metròpoli, es delataria com a falsària. L'origen de la falsificació seria la rivalitat amb la veïna ciutat d'*Emporion*. Dos casos, doncs, de manipulació documental amb finalitats polítiques...

Per altra banda, les excavacions no han mostrat l'existència d'una colònia grega en aquesta zona. Absència que permet rebutjar la hipòtesi que es tractés d'una dípolis.

4. La nova proposta

4.1. El sentit comú etimològic

Tota hipòtesi apareix en el context de la representació d'un problema determinat. En el cas que ens ocupa el raonament habitual ha estat que el nom que es va donar a Sagunt en el segle X havia de fer referència a les ruïnes que van quedar de l'esplendor de la ciutat. Pierre Guichard (1976: 130-131) ho justifica dient:

“Sólo esta zona [l'antic terme de la capital], siguió designada con el nombre de Sagunto (Segó) mientras que las ruinas de las edificaciones romanas, que impresionaban a la población musulmana de la zona, según el testimonio de varios geógrafos árabes que describen los vestigios, venían a ser designadas por el nombre de *Muro Vetero* (los muros viejos). Este último topónimo, transcrito por los escritores árabes *Murbîter* o *Murbâtir*, sirvió para designar a su vez a la ciudad musulmana, cuando ésta volvió a tener más importancia, a partir del siglo X probablemente, sin recobrar nunca su antigua preponderancia sobre la zona, y es interesante como testimonio de pervivencia del uso de los dialectos romances en esta región de la España musulmana”

És important la metonímia que assenyala Guichard entre la “ciutat” i el “districte”, com havia dit ell unes línies més amunt de la mateixa pàgina i a la qual ens hem acabat de referir. Ara bé, tornem a trobar el lloc comú de l'etimologia acceptada acríticament, fruit de la concepció que les ruïnes han de donar nom a la ciutat, i ara fins i tot amb una declinació impossible que es pretén que siga plural. Aquesta és una altra de les flaques de l'etimologia a l'ús que preten trobar un plural que no cal perquè MÜRUS en singular ja pot significar muralla.

4.2. Alguns intents de relacionar Morvedre amb muntanya

Una altra possibilitat que ha estat contemplada per al topònim *Morvedre* és que faça referència a la muntanya i no a la fortalesa. El mateix Coromines (On.: V, 412, 41) diu que l'arabista Seybold va proposar per a l'etimologia de *Morvedre* MONTEM VETEREM i en comenta els diversos suports documentals que podia tenir aquesta sospita. Tanmateix Coromines (ibid) acaba afirmant:

“Així i tot no vacil·larem gens a rebutjar aquesta pensada. Una ciutat i les seves ruïnes poden ser qualificades de ‘vells’, però no una muntanya o turó, (que tots són antics i vells per igual), mentre que durant molt de temps (per obra d'Anníbal, d'invasors germànics, o raids de vikings, etc.) les restes de Saguntum foren sobretot això: una muralla antiga, uns MÜROS VETERES. I ni solament era evolució fonètica in-sòlita; no hi ha un fet d'eufonia àrab com diu Seybold, sinó que és justament la pron. de l'àrab la que explica el canvi anòmal de la U de MÜRUS en la o de *Morbedre*.”